

NOVÁK ISTVÁN*

Egyes szellemi irányzatok hatása az 1917-es Codex Iuris Canonici kialakulásakor

Bevezetés

A hosszú 19. század olyan szellemi mozgalmakat és irányzatokat emelt a magasba, amely méltán kelti fel az érdeklődését számos tudományág művelőjének. Teológiai értekezésem készítése során már figyelmem középpontjába kerültek olyan kérdések, mint a pluralizmus és vallásszabadság, jelenleg pedig a jogi értekezésem kidolgozása olyan irányzatok kutatását igényli, mint a laicizmus, a szekularizmus vagy éppen a klerikalizmus.¹ E tanulmányban az 1918 pünkösdjén hatályba lépett, de már 1917-ben elfogadásra kerül katolikus egyházi törvénykönyv keletkezésének szellemi alapjait kutatva a fenti szellemi irányzatok, gondolkodásmódok rövid áttekintésére vállalkozom.

Az egyházi jog rövid története²

Amikor egy közösség kialakul, akkor előbb-utóbb egy együttélési szabályrendszert kell kialakítani. A keresztény közösség zsidó alapokon keletkezett, hiszen az első keresztények is zsidók voltak, másrészt pedig a Jézus halála utáni időben kialakult különböző pogány csoportokból olyan keresztény közösségek, amelyek lassan eltérve a korábbi szokásoktól, egy új közösség alapjait fektették le. Hosszú időn keresztül nem létezett kifejezett jogi kódex, bár a római jog részben interpretálásra került a keresztény közösség jogi szabályozására illetve a kereszténység egyre jobban jogi közösségként is megjelent a bukásra ítélt Római Birodalomban. Ennek a következménye lett, hogy az állam élete és az egyház léte, annak jogi működése több helyen összekapcsolódott. A közép-korban ebből számos vita támadt, elég csupán az investitúra harcra gondolni, de a keresztes hadjáratok vagy az inkvizíció bizonyos szempontjai is ehhez a kérdéskörhöz kapcsolhatóak. Hosszú időre volt szükség arra, hogy az egyház jogi szabályozása meg-

* PhD-hallgató. Miskolci Egyetem ÁJK Deák Ferenc Doktori Iskola.

¹ A doktori értekezés címe: Egyes szellemi irányzatok (klerikalizmus, szekularizmus, pluralizmus) hatása a 19. és 20. századi egyházi és világi házasságjog fejlődésére.

² Amikor egyházi jogról beszélünk, akkor e dolgozatban azon mindig a katolikus egyház jogrendszerét értjük.

szilárduljon és még hosszabb időre, hogy elváljon egymástól a világi és az egyházi jog fejlődése, változása illetve rögzülése.³ A katolikus teológia hosszú időn keresztül azon munkálkodott, hogy kidolgozza azokat a hittételeket, amelyeknek segítségével az egyház közössége kialakult. Az ortodox törésvonal 1054-es eseménye azonban világossá tette, hogy nem lesz *egy* nagy egyház a kereszténység, mivel a szakadás emberi erejét nem képes legyőzni belátható időn belül semmilyen erő. Az 1517-es nyugati szakadás modellje pedig azt mutatta meg, hogy még a nyugati kereszténység sem tud "egy akol és egy pásztor" lenni. Így azután nem csoda, hogy először a vallásháborúk kora⁴ majd egy olyan új látásmód következett, amely a megbékélés felé és a dialógus útján lépkedve nyitott meg számos szívet és lelket és tette a teológiát nemcsak a saját igazságának megrögzött keresőjévé, hanem a másik igazságának a megismerésére is hajlandóvá. A XX. században, amikor az egyház részben „visszaszorult” a Vatikánba, részben pedig az egyes államokban más és más lett a korábban többé-kevésbé egységesnek mondható állam-egyház viszonya, két kodifikáció történt. Az 1917-es⁵ és az 1983-as kodifikáció eltérő kontextusban, de sok új eredményt hozva valósult meg.⁶ Azt jól tudjuk, hogy a hosszú 19. század az 1789-ben kitört francia forradalomtól számítható és az I. Világháború végéig tartott. Az egyházi gondolkodás már korábban megdőbbsen az 1517-es paradigmaváltáson, az ebből kialakuló egyházszakadáson, majd az ezt követő új politikai irányzatok megjelenésén. A 19. század végére, egy hosszú szellemi küzdelem után megérett az idő az I. Vatikáni Zsinat összehívására, egy új kodifikált törvénykönyv elkészítésére, valamint a korábbi időszakban megjelent egyes eszmékkel szemben való fellépésre.

A szekularizmus

Egy közösség élete, annak szabályozása természetesen módon változik a világban megjelenő eszmék, ideológiák hatására. Azt gondolhatnánk, hogy ez nem érvényes olyan közösségre, amelynek léte maga az ideológia.⁷ A keresztény közösség azért jött létre, hogy Krisztus tanítását kövesse.⁸ Azonban, mint azt tudjuk, ahogy kapcsolatba lépett az állammal, hol üldözésnek, hol támogatásnak volt és van részben ma is kitéve. Az egyház folyamatosan változik, egyes szellemi irányzatok megjelenése is hat illetve hatott rá. Az egyik irányzat a szekularizmus. Amikor e fogalomról beszélünk, akkor egyrészt

³ Vö. ERDŐ PÉTER: *Egyházjog*. SZIT. Budapest 2014. (átdolgozta: SZUROMI SZABOLCS ANZELM, ötödik, javított kiadás) 66–76. pp.

⁴ Hasznos tanulmányozni Koselleck 1959-ben keletkezett (és több kiadást megélt) könyvét, ahol a felekezettek csatározását, a vallás és morál valamint a hatalom és erkölcs problémáját, illetve a vallásszabadság és hatalom kérdését is vizsgálja röviden. Vö. KOSELLECK, R.: *Kritika és válság*. Atlantisz, Budapest 2016. 30–48. pp.

⁵ Vö. MICHIELS, G.: *Normae generales juris canonici. (Commentarius libri Codicis Juris Canonici)* I. Parisiis – Tornaci – Romae, 1949. 22–24. pp.

⁶ Vö. ERDŐ: i. m. 76–81. pp.

⁷ Vö. GOVURON, K.: *Az egyház és az ideológia*. <https://ortodoxszemle.wordpress.com/2014/12/04/2933/>

⁸ Napjaink hasonló helyzetéről ír abban a könyvében Kavanugh, amelyben a mai társadalmi szemléletet, a fogyasztói társadalom szellemiségét és az egyház kapcsolatát elemzi a szerző. Vö. KAVANAUGH, J.F.: *Krisztus követése a fogyasztói társadalomban. A kulturális szembenállás lelkisége*. Ursus Libris-Altern csoport. Budapest 2003.

azt kell állítanunk, hogy ez végigkísérte az egyház történetét, annak kétezer évét. Annál is inkább, mert minden egyes alkalommal, amikor az egyház találkozott az adott állammal, államokkal, máris „hatalmi tényező” lett. Ez a tény jelzi, azt, hogy állandó kölcsönhatás van a két hatalmi tényező, az egyház és az állam között. A szekularizmus pedig egy olyan sajátos fogalom, amely éppen azt jelenti, hogy az egyház mintegy elveszíti világi hatalmát, az állam pedig egyre kevesebb kapcsolatban⁹ van az egyházzal. Ez a folyamat a felvilágosodással indul meg erőteljesen, de a történelem évszázadaiban már korábban feltűntek olyan mozgalmak, amelyek az állam és egyház szétválasztása illetve különválása mellett érveltek. A szekularizmust ma leginkább úgy tudnánk megfogalmazni, hogy az egy olyan gondolkodásmód, amely elválasztja a vallást az evilági kerektől, főként hatalmi okokból.

Bolberitz Pál teológus, filozófus a szekularizmust az egyházra nézve veszélyesnek látja. Egyik tanulmányában a következőket írja: „A szekularizáció kifejezést először abban az értelemben használta 1646-ban Münsterben, a vesztfáliai békekötés alkalmából a francia küldött, Henri d’Orléans, Longueville hercege, hogy tárgyaltak az egyházi javak világi tulajdonba vételéről is. A közbeszédben (főleg Németország területén) a napóleoni háborúk idején terjedt el ez a fogalom, és arra utalt, hogy a Német-római Császárság megszűnésével állami tulajdonba kerültek a katolikus egyház javai, továbbá a szerzetesrendeket is feloszlatták. Magyarországon már korábban elterjedt e fogalom II. József, a „kalapos király” egyházellenes intézkedései folytán.”¹⁰

Az idézett tanulmány későbbi részében a szerző az „izmus” létrejöttéről tárgyal. Azt kell látni ugyanis, hogy a szekularizmust megelőzte egy folyamat, amelynek eredménye lett e sajátos ideológia létrejötte: „A szekularizáció elsősorban anyagi érdekekben gyökerező világszemlélet (hiszen az egyházi birtokok és egyházi intézmények világi hatalmak kezébe jutatásáról volt szó). Ám ez a beállítottság fokozatosan szekularizmusává változott, mert ideológiai megalapozást igényelt az elvilágiasodás ténye. A szekularizmus eszmei gyökereit már felfedezhetjük Hobbes Leviatán című művében, ahol a szerző úgy beszél az államhatalomról, mint megfellebbezhetetlen nagyságról, melynek mindenhez joga van.”¹¹ A szekularizmus folyamatában tehát Bolberitz azt látja, hogy ez az államhatalom megerősödésének a vágyát tükrözi. Az ettől való félelem már előrevetítette azt a kérdést, hogy mindezt a jog eszközeivel hogyan lehet szabályozni.

A szekularizációval kapcsolatban létezik egy köztes álláspont, amelyik a párbeszéd, a dialógus kérdését hangsúlyozza. Erről ír tanulmányában Gánóczy Sándor: „A jelenleg hangadó keresztény teológia számára az ateizmus és a szekularizáció jelenségei fontos problémákat képeznek. Különösen igaz ez a II. Vatikáni Zsinat óta, ahol a hagyományos hitvédő alapállás helyett a dialógus keresése lett mérvadó.”¹² Az I. Vatikáni Zsinat idején, a 19. század végi szellemi túlkínálatban még csak kevés esély volt párbeszédre.

⁹ Ne tévesszük össze a szekularizmust a laicizmussal. A laicizmus az egyes politikai és társadalmi események egyháztól való eltávolítását jelenti elsősorban, a szekularizmus sokkal inkább az egész állam eltávolítását az egyháztól.

¹⁰ BOLBERITZ PÁL: *Szekularizáció és szekularizmus*. Korunk 2014/5. 58. p. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00604/pdf/EPA00458_korunk_2014_05_058-062.pdf

¹¹ BOLBERITZ: i. m. 59. p.

¹² GÁNÓCZY SÁNDOR: *Ateizmus és szekularizáció, mint teológiai témák*. Korunk 2014/5. 69. p. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00604/pdf/EPA00458_korunk_2014_05_069-078.pdf

A pápa elsősorban arra törekedett, hogy az egyház erejét kifejezze és ezt az állammal szemben is érvényesítse. Érdemes megemlíteni, hogy a II. Vatikáni Zsinat ugyanakkor már a különböző ideológiák közötti megértés dimenzióját tárta fel. Ebben az értelemben a zsinat egy olyan nyitást tett, amelynek hatását még ma is sokan bírálják, mondván, hogy ezzel az ateizmust és szekularizmust mintegy elismerte a katolikus egyház.¹³ „Az 1965-ben befejezett II. Vatikáni Zsinat jelentős változást hozott. Elítélő kijelentésektől tartózkodott. Az ateizmust tárgyilagos módon korunk egyik jellegzetességének nevezte, és ugyanakkor okozati elemzés tárgyává tette.”¹⁴ Szerzőnk hosszasan tárgyalja az ateizmus és később a szekularizmus fogalmát, keresi az összefüggéseket a különböző izmusok között. Szándéka a dialógus a két ellentétes gondolkodásmód között: „A II. Vatikáni Zsinat teológiája ideológiai visszaesésnek tekinti azt a tényt, hogy a politikai érdekből kereszténnyé lett Konstantin császár államvallássá tette a kereszténységet, ami részben az állami és az egyházi hatalom összeméréséhez vezetett.”¹⁵ A későbbi pápaság szintén elfelejteti látszott a jézusi kijelentésben megkövetelt egyensúlyt, amikor a világi hatalmat gyámsága alá igyekezett vetni. Gondoljunk csak a canossai „diadalra” vagy az inkvizícióra, amelyek esetében a szakrális hatalom nem habozott rákényszeríteni magát a világra, a profánra. Érthető, hogy a francia forradalom erre az állapotra szenvedélyes egyházellenességgel, sőt ateista erőszakkal reagált. Hogy ezután a maga részéről az „értelem istennőjét” emelte oltárra, siralmas példáját mutatta egy profán módon istenített világiasságnak.”¹⁶ A szekularizmus ellenzői és annak bírálói a francia forradalom idejét teszik a világi és egyházi hatalom összeütközésének legjelentősebb kiindulópontjává. A kodifikációs hullám a világi jog területén annak is köszönhető volt, hogy az egyházi jogalkalmazás elkezdett visszaszorulni és ezért egy erős állami jogrendszerre volt szükség. Ez ugyanakkor hatott a kánonjog erősödésére is. Itt kell megjegyezni, hogy az egyház szempontjából a II. Vatikáni Zsinat egy olyan paradigmaváltást hozott, amelyhez hasonló nem látunk az egyház húsz évszázados történetében. Ekkor jelenik meg erőteljesen a dialógus és az a felfogás, mely az ateizmust ugyan nem fogadja el, érthető módon, de tudomásul veszi a szekularizált világ jelenlétét. Ezzel szemben az I. Vatikáni Zsinat a 19. században az egyház még abba az irányba mozdult el, hogy az egyház társadalmi erejét a szekularizmussal szemben is erősítse.

Még mindig a dialógus keresésénél maradván Máté-Tóth András kutatásából kell idéznem, aki Taylor elméletét vizsgálva megállapítja: „A szekularizmus olyan filozófiai alapállás, mint a többi. Pillanatnyilag ez képviseli a legáltalánosabb világnézetet a

¹³ Vö. LISICKI, P.: *A dzsihad és a nyugat öngyilkossága*. Rézbong Kiadó. Budapest 2017. 88–95. pp.; 105–116. pp.

¹⁴ GÁNÓCZY: i. m. 69. p.

¹⁵ Arra a kérdésre, hogy tulajdonképpen mikortól államvallás a kereszténység, eltérő válaszok léteznek. Egyes szerzők szerint Nagy Theodosius Cunctos Populos rendelete alapján lett államvallás a kereszténység. Sárly Pál egyik tanulmányában ezt cáfolja. „Téves tehát az az elterjedt nézet, amely szerint a thesszalonikéi rendelet a pogány vallással szemben a kereszténységet nyilvánította államvallássá. A császár az edictumában nem a pogányság és a kereszténység, hanem a kereszténységen belül a katolikus és az ariánus irányzat közül választotta ki azt a vallási irányzatot, melyet hivatalosan követni kívánt, s melynek követését a keresztény alattvalói számára kötelezővé tette.” Vö. SÁRLY PÁL: *Nagy Theodosius „Cunctos Populos” kezdetű rendeletének elemzése*. Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica, Tomus 2012/1. 154. p. http://www.matarka.hu/koz/ISSN_0866-6032/tomus_30_1_2012/ISSN_0866-6032_tomus_30_1_2012_147-160.pdf

¹⁶ GÁNÓCZY: i. m. 76. p.

nyugati társadalmakban. Forrása visszanyúl a felvilágosodásig és a katolicizmuson és protestantizmuson belüli reformmozgalmakig. Taylor egyik legfontosabb eredeti megglátása, hogy a szekuláris világ felfogást nem hanyatlásként kell értelmezni, hanem folyamatként, amely számos lehetséges világértelmezési alternatíva egyike, s amely nem evidens következménye sem a modern világnak, sem az ember természetének.”¹⁷ Kétségtelen, hogy az elmúlt évszázadban a két világháború, számos polgárháború és forradalom hatására is egyre inkább közös célunk, hogy a szellemi irányzatok ne romboljanak egymás ellen támadva, hanem társadalomépítő erők legyenek. A II. Vatikáni Zsinat ebben is újat alkotott a későbbiek során.

A szekularizmust, mint ideológiát számosan követték és követik ma is, vagyis léteznek olyan csoportok, akik számára ez egy pozitív érték. Ilyen a Magyar Szekuláris Egyesület, akik így fogalmazzák meg hitvallásukat: „A szekularizmus egy olyan alapelv, mely két pilléren nyugszik. Az első a vallási intézmények szigorú elválasztása az államtól. A második az állampolgárok jog előtti egyenlősége vallási és hitéleti meggyőződéstől függetlenül. Az állam és a vallások szétválasztása a szekularizmus alapja. Ez biztosítja, hogy vallási csoportok nem avatkozhatnak bele az állam dolgaiba, és az állam sem avatkozhat bele a vallásokéba. Magyarország helyzete a szekularizmus szempontjából meglehetősen problémás. Az Alaptörvény egyrészt kimondja az állam és az egyházak szétválasztását, de az együttműködésüket is. Maga az Alaptörvény is meglehetősen elfogult a kereszténység irányában, megfogalmazása közel sem mondható vallásiilag semlegesnek. Az alaptörvényen túl az egyházi jogi törvény egyértelműen politikai alapon diszkriminál a különböző vallási közösségek között. A Vatikáni Szerződés pedig tovább fokozza az előbbi dokumentumok által teremtett egyenlőtlen helyzetet. Magyarországon a mindennapi életünkre leginkább a kereszténység van hatással a jogalkotáson keresztül, pedig az országban rengeteg más valláshoz tartozó, sőt a vallásokat elutasító ember él együtt. Ha Magyarország valóban egy szekuláris demokrácia volna, akkor a jogrendszerünkben, az intézményi és politikai struktúrákban sokkal jobban tükröződnie kellene az állam és a vallások tényleges szétválasztásának.”¹⁸ Az idézett mondatok egyértelműen arról szólnak, amit a 19. század végén, a jogelméleti gondolkodás már felvetett, amely mintegy mítoszalanítani akarták a világi jogot az egyházi hatástól. „A felvilágosult elképzelések szerint a természetjog tartalma még elég közel állt a zsidókeresztény erkölcsi felfogáshoz. A XIX. századtól ennek a felvilágosult természetjogi szemléletnek a filozófiai alapjai sokak előtt kezdik elveszíteni meggyőző erejüket. Felmerül a természetjog vagy a természet összefüggésein alapuló helyes emberi cselekvés szabályainak relativitása, megismerhetetlensége és így a jog elszakadása az úgynevezett természetes erkölctől. Ezáltal a vallás, az egyház, sőt a világnézet és az állam viszonya alapvetően problémává válik.”¹⁹

¹⁷ MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS: Szekularizáción innen és túl. Korunk 2014/5. 34. p. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00604/pdf/EPA00458_korunk_2014_05_033-046.pdf

¹⁸ Vö. http://szekularis.blog.hu/2014/04/15/mi_a_szekularizmus_628

¹⁹ ERDŐ PÉTER: Vallás és egyház a világi államban. Iustum Aequum Salutare 2018/1. 7. p. http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20181sz/01_ErdoP_IAS_2018_1.pdf

A szekularizmus hatása az egyházi jog kodifikációjára

Két kodifikációs időszakot különböztetünk meg a katolikus egyház életében. Az egyik a XX. század elején 1917-ben ment végbe. Az első Codex Iuris Canonicit a II. Vatikáni Zsinat szellemében átfőrmálva követte 1983-ban a második Codex Iuris Canonici.²⁰ Az első kódex egy olyan történelmi időben született, amikor már számos hatás érte a kereszténységet, a katolikus, de a protestáns egyházakat is. Az első ilyen jelentős hatás maga a reformáció, amelynek ötszáz évvel előtti kezdete gyökeresen átfőrmálta az 1054-es nagy egyházszakadás után újra a kereszténységet. Ezt követték a különböző szellemi irányzatok megjelenése, amelyeknek gyakran társadalmi és politikai változást hozó hatása volt. Ha például a liberalizmus francia változatára gondolunk, jól láthatjuk, hogy az kifejezetten az egyház hatalmának megtörésére illetve az egyházi jelleg világi hatalom által történő leépítésére törekedett. A közvetlen előzménye az első kodifikációnak a már létező számos szabály összhangjának a keresése volt. Ahogy a Katolikus Lexikon fogalmazza: „Már az I. Vatikáni Zsinat előkészületei során sok püspök kérte, hogy adjanak ki új, kizárólagos egyházi törvénygyűjteményt, hiszen az évszázadok során főlhalmozódott egyházi jogszabályok tömegében az eligazodás már technikailag is olyan bonyolulttá vált, hogy a lelképásztori munkában komoly nehézségeket okozott. A zsinat az új joggyűjtemény kiadásának munkáját nem végezhette el, de dogmaként rögzítette a pápa egyházkormányzati primátusát (DS 3050-3064), mely a pápai egyetemes jogalkotás hittani alapja. A 19. sz. végén számos egyházjogász tett kísérletet arra, hogy az Egyház hatályos jogát (vagy annak egy részét) a világi jogrendekben épp akkorra elterjedő törvénykönyvek mintájára foglalja össze. A kánonjog hivatalos kodifikációját X. Pius pápa rendelte el 1904. III. 19: *Arduum sane munus motu proprio* jával. A munkálatokat Pietro Gasparri vezette. A kodifikáció célja nem új jog alkotása volt, hanem főként az addig érvényes jog új módon való elrendezése.”²¹

A szekularizmus hatását vizsgálva magát a kodifikációt kívánjuk e helyen elsőként megemlíteni. Hiszen mint láthattuk, arról volt szó, hogy a világi jog kodifikációs hullámára tekintettel kérték a püspökök a pápától az egyházi jog kodifikációját. Létre kellett hogy jöjjön egy olyan alap, egy olyan szabály, amelyre építve lehetett végezni a kodifikáció folyamatát. Itt jelenik meg a pápa jogalkotási feladatának a hitbeli alapja. Egy dogma fogalmazódik meg, amiből következik annak a lehetősége, hogy a sok-sok létező szabály helyébe egy egységes törvénykönyv léphessen. Jól látható e kérdés során az egyházra tett világi befolyás, vagyis megjelenik az, hogy az egyház „tanul” a világi jog fejlődéséből és ezt használja fel saját jogfejlesztésére.²² A jogi kodifikáció során az egyház ma is létező kánonjoga egy olyan erősödéshez jut el, amelyet felgyorsított az elvilágiasodás eszméje.

A kodifikációról 2008-ban egy előadáson a következőket mondta Szuromi Szabolcs Anzelm: „A 19. század elejétől fogva elfogadottá vált a kontinentális jogrendszerekben a kodifikáció szükségessége, amit a meglévő hatalmas joganyag áttekinthetlensége és

²⁰ Rövidítve: CIC1917 illetve CIC1983.

²¹ Vö. <http://lexikon.katolikus.hu/E/Egyh%C3%A1zi%20T%C3%B6rv%C3%A9nygy%C3%B6gy%C3%B6ny.html>

²² Itt meg kell említeni, hogy e sorok szerzője a szekularizáció folyamatán azt (is) érti, amikor az egyház életére, működésére gyakorol hatást a világ. Olyan folyamat, amikor azt látjuk, hogy az egyházi fejlődés illetve változás a világi hatalomra, világi szellemi fejlődésre vezethető vissza.

a számos joghézag tett indokolttá. Az így létrehozandó kódexnek egy adott jogterületet teljes mértékben, rendezett módon kellett szabályoznia, még hozzá úgy, hogy a benne lévő normákat a legeltérőbb jogesetekre is alkalmazni lehessen. Az ilyen formában megjelenő joganyag a jogszabályi hierarchia legfelső szintjén, mindenki által megismerhető formában kerülhetett megfogalmazásra. Hasonló igény az egyházban is felmerült, hiszen, mint a másik „tökéletes társaság”, ő is jogot formált belső életének a minél átláthatóbb módon történő rendezésére. Lényeges megjegyeznünk, hogy mi az előbb vázolt folyamatot nevezzük „kodifikáció”-nak. Tehát azok a különféle kánonokat, pátriárkai döntéseket, esetleg neves auktorok műveinek egy-egy részletét tartalmazó szövegek, melyek az apostoli kortól kezdve maradtak ránk, beleértve a 692-es Trullósi Zsinat tevékenységét vagy akár a IX. Gergely által kihirdetett Liber Extra-t, nem tekinthetők „kodifikációnak”. Ezeket a szakirodalomban *collectio*-nak nevezzük, és azon belül osztályozzuk zsinati, dekretális vagy vegyes gyűjteményekként. Hasonlóan, az ilyen típusú gyűjtemények nyomtatott formában, esetleg értelmező magyarázatokkal való megjelenése nem más, mint szövegkiadás.”²³ A kodifikáció tehát egy olyan törekvés, amely mintegy másolja és követi azokat a kodifikációs folyamatot, amely megjelent a Code Civil-ben vagy egyéb törvénykönyvek elkészítésében a XIX. században. Egyértelmű véleményem szerint, hogy ezt a változást a szekularizációs folyamat előmozdította. Nem állítom, hogy ez egy fő ok lehetett, de azt mindenképpen, hogy a kodifikációnak háttérében ott állt az a meggyőződés, hogy ha az egyház a „hatalmát” meg akarja őrizni, akkor nem lehet más utat járni, mint amit már számos ország törvénykönyveinek elkészítése során kitapostak. Mindezzel együtt járt a történelemből jól ismert folyamat, amelynek során a Vatikán, mint a teokrácia fellekvára elismerésre kerül a nagyhatalmak részéről és részese lesz az egyház egy zártabb rendszerben a nagy nyitott rendszernek, vagyis bár látszólag számúzik a világi hatalomból, mégis ereje marad a maga eszközeivel a világban való tevékenységére.

A szekularizmus jelensége a házasságjog kodifikálása során

A szekularizáció az egyház minden területét érintette, azonban jól láthatóan mutatkozott meg például az oktatás vagy éppen a házasságjog területén. A házasságjoggal kapcsolatban a kodifikáció során, olyan világi jogi fogalmak jelentek meg, amelyek az egyházi jogban korábban is léteztek, de a törvénykönyvben mintegy összegyűjtve mutatkoznak. Elegendő arra gondolni, hogy az egyes érvénytelenséget jelentő akadályokat összegyűjtötték, és rendszerbe foglalva tárgyalja a kódex. Bár nincs a házasságnak bontó pere a szó világi jogi értelmében, az egyházban mégis egy per során születik meg az ítélet, hogy vajon érvényes vagy érvénytelen a házasság. A szekularizmus ideológiája²⁴ ettől

²³ Vö. SZUROMI SZABOLCS ANZELM: *Kánonjogtudomány és kodifikáció. Megjegyzések a latin egyházjog kodifikációjához.* Iustum Aequum Salutare 2008/2. 83. p. <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20082sz/06.pdf>

²⁴ „Az állami és az egyházi/vallási szabályok viszonyára nézve nagy vonalakban négy modellt vázolhatunk fel:

- az állam és a vallási közösségek szabályai alapvetően ignorálják egymást
- az állam szankcionálja az önálló egyházi házasságjogot
- az állam konstitutív elismerésben részesíti az egyházi házasságot

tovább ment és a polgári házasság bevezetésével²⁵ a válás intézményét is létre hozta.²⁶ Amikor az 1894. évi XXXI. törvénycikk bevezette a polgári házasságkötés²⁷ kötelezettségét, akkor az egyik főelem éppen a válás lehetősége miatt volt a korabeli egyházi közegben. A CIC 1917 alapján a házasság, mint szerződés csak és kizárólag két ember között jöhet létre. Két kérdésben legalább érdemes a mai helyzettel összevetni a 17-es kódexben szereplő lényeges elemet, a két személyt. A kódex egyértelműsíti, hogy csak két személy között lehet szó házasságról. De manapság például az iszlám vallású illetve jogrendszerű országokban ez egyáltalán nem természetes, sőt ebből következik, hogy akár európai házasságok esetében is megjelenik a jogilag talán nem, de iszlám vallás szempontjából megerősített többnejűség problémája.²⁸ A másik kérdés pedig, hogy mind a 17-es kódex mind a 83-as a két személy esetében megköveteli, hogy egy férfi és egy nő legyen a szerződésben, ezzel szemben számos országban a polgári jog szempontjából a két azonos nemű kapcsolata is házassági szerződési rangra emelkedhet.²⁹

A házasság a katolikus egyház szerint tehát feltételezi a két személy jelenlétét a szerződés létrejöttéhez. A szerződésnek a tárgyát két irányból közelíti meg a 17-es kó-

– az állam deklaratív elismerésben részesíti az egyházi házasságot.” BOJNÁR KATINKA – SCHANDA BALÁZS: *Házassági jogrendszerek versenye, vagy párkapcsolati szupermarket?* Iustum Aequum Salutare 2016/2. 173. p. http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20162sz/11_Bojnar_Schanda_IAS_2016_2.pdf

²⁵ Vö. 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról.

²⁶ „A szekularizáció, illetve a házasság felbontása, mint jogi aktus 19. századi „felemelkedése” – polgári kódexekbe foglalása – egy sor „rivális” jogi tradíciót szoríthatott ki. Emellett még a polgári jogrendek is több, később eltűnő alternatív lehetőséget tarthattak fenn. Olive Anderson példaszzerűen mutatja be, hogy a 19. századi angol válások száma nem csupán a kétségtelenül fennálló jogi nehézségek miatt lehetett alacsony, hanem azért is, mert a házastársak nagy többsége, ha nem is véglegesen, egyéb legális úton-módon ugyancsak megszabadulhatott egymástól. A korabeli jog tehát már a felállított alternatívákon keresztül is befolyásolhatta a válások számának alakulását és a jogintézmény használatát.” Vö.: NAGY Sándor: *A házasság felbontása Budapesten (Pest-Budán) a 19. században.* PhD tézisfüzet. ELTE. Budapest 2012. 2. p. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/nagysandor/tezis.pdf>

²⁷ „Az állam és az egyház elválasztása során Magyarország a házasságjog szabályozása terén a különböző modellek közül egy távolságtartó, de az egyházak szabadságát respekáló rendet alakított ki. A fennálló helyzet az elválasztott működés alkotmányi elvének jól megfelel, ami természetesen nem jelenti azt, hogy ez lenne az elválasztott működés alkotmányi követelményének mára megszilárdult értelmezésével összeegyeztethető egyetlen megoldás. Aggályosabb, hogy az állami anyakönyvvezetés polgári követelményén túl az állam – különösen a létezett szocializmus évtizedeiben – sajátos ‘profán liturgiát’ dolgozott ki és érvényesített: házasságkötő termeket létesítettek, típusbeszédet születtek. A kialakult helyzet sokak számára inkább nevelés tárgya, mintsem komoly feszültséget keltő ügy. Az állami anyakönyvvezetés nyilvánvalóan szükséges, ugyanakkor ez a kultúrharc (és a létezett szocializmus) anakronisztikussá vált reminiscenciájáról, az ünnepléses állami házasságkötési ‘szertartásról’ aligha állítható. Egy családi esemény állami megünneplése a liberális állam eszméjével sem egyeztethető össze.” Vö. BOJNÁR-SCHANDA: i. m. 174. p.

²⁸ Vö. *Többnejűség az iszlámban – keresztény szempontok.* https://jezsuita.blog.hu/2018/01/29/tobbnejuseg_az_iszlamban_kereszteny_szempontok

²⁹ „A bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló 2007. évi CLXXXIV. törvény hatálybalépésével a házasság és az élettársi kapcsolat jogintézményei mellett, között egy új jogintézmény jelenne meg, a „bejegyzett élettársi kapcsolat”. A bejegyzett élettársi kapcsolat az anyakönyvvezető előtt, együttesen tett kijelentéssel jön létre, és megszűnhet házasságkötéssel, valamint – vitákkal nem terhelt esetben – közjegyző általi megszüntetéssel. Az új jogintézmény szorosan a házasság intézményének analógiáját követi, lényegesnek pusztán két eltérés nevezhető: kiskorú nem létesíthet élettársi kapcsolatot, illetve az élettársak nem élhetnek a közös örökbefogadás lehetőségével. A bejegyzett élettársi kapcsolat egy meghatározó vonatkozásban ugyanakkor az élettársi kapcsolathoz áll közelebb: nyitva áll azonos nemű párok számára is.” SCHANDA BALÁZS: *A házasság intézményének védelme a magyar alkotmányjogban.* Iustum Aequum Salutare 2008/3. 65. p. http://epa.oszk.hu/02400/02445/00010/pdf/EPA02445_ias_2008_3_065-073.pdf

dex: a szerződők személye az anyagi tárgy, objectum materiale. A szerződés alaki tárgya, vagyis objektum formale a kölcsönösen átruházandó jog az egymással való életközösségre. Érdekes e szemléletben, hogy a két személy az, aki a szerződést megkötö, és amire vonatkozik a szerződés, az is a két személy. Ezt aztán tovább magyarázza a fenti mű elemzése. „A kölcsönös, egyenlő, kizárólagos jog egymás testéhez utódok létrehozása és fölnevelése szempontjából; az életközösségnek ez a lényege.”³⁰

Mint látjuk, a lényeg ebben a megfogalmazásban van: mivel a 17-es kódex a házasság elsődleges és fő céljának az utódok létrehozását tartja, ezért a szerződés létrejöttének oka, hogy a két test közötti birtoklás megvalósulhasson. Az életközösség végeredményben ezért jön létre. Olyan szerződéssel állunk itt szemben, ami egyedülálló és különleges. Nem véletlen, hogy már ekkor voltak olyan teológusok illetve kánonjogászok, akik nem tartották szerződésnek, vagy legalábbis nem hangsúlyozták a házasságnak szerződés jellegét.³¹ Ők elsősorban a vallási és erkölcsi szövetségre helyezték a hangsúlyt és a magánjogi szemlélet analógiáját nem vagy nem teljes mértékben fogadták el. A szekularizmus hatása tehát folyamatosan érezhető az 1917-es kódex megjelenésétől a 83-as kódex iránymutatásán keresztül napjaink változásáig. A házasság szerződés jellege ugyan nem a szekularizmus következménye, de összefüggéseket fedezhetünk fel a későbbi világi házasságjog változásai és a kánonjog kapcsolatában.

*A pluralizmus megjelenése az 1917-es kódex keletkezésének idején*³²

Az eszmék, gondolatrendszerek, paradigmaticus gondolkodásformák harca és párbeszéde évezredek óta zajlik. A pluralizmus ezt jelenti, hogy számos gondolkodásmód élhet egymás mellett és ezek egymással párbeszédben állhatnak. Ennek eredménye lehet az ökumenizmus és vallásközi párbeszéd az egyház életében. A hosszú 19. század már felkészíti az egyházat arra, hogy párbeszéd nélkül nem tudja megállni helyét a világban azonban még kevés az erőfeszítés ennek megvalósulására. A párbeszéd ismét csak a házasságjog rendszerében mutatkozott és okozott problémát. Ebben az esetben a 17-es kódex rendszere hátráltatta a dialógust. „A katolikus egyház ökumenikus magatartásának a kialakulását elsősorban az 1918. május 20-án hatályba lépett Codex Iuris Canonici akadályozta, amely vegyes házasság esetében az összes gyermeknek a katolikus vallásban való nevelését kívánta meg.”³³ Az akkori helyzet azonban mégis a pluralista gondolkodásmód megjelenését készítette elő a kódexszel. A társadalomban a már említett 1517-es paradigmaváltás a kereszténység második nagy szakadásakor egy olyan lavinát indított el, amely számos jogi elvben és szabályozásban nyilvánult meg. A cuius regio eius religio elve csupán egyike volt a jogi változásoknak, amelyeket a keresztény

³⁰ SIPOS ISTVÁN – GALOS LÁSZLÓ: *A katolikus házasságjog rendszere*. SZIT, Budapest 1960. 39. p. http://epa.oszk.hu/02400/02445/00010/pdf/EPA02445_ias_2008_3_065-073.pdf

³¹ Például Pietro Gasparri kánonjogász.

³² Vö. ERDŐ PÉTER: *Csak a kegyelem*. Budapest, 2003. 147. p. E helyen az emeritus professzor, bíboros megfogalmazza, hogy az egyházjog területei is a párbeszéd lehetőségét szolgálja, például a nyugati és a keleti egyházjog között.

³³ Vö. BOLERATZKY LÓRÁND: *Az ökumenikus kérdés egyházjogi vonatkozásai*. Iustum Aequum Salutare 2007/1. 68. p. http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20071sz/ias_065_074.pdf

felekezetek töredezettsége eredményezett. A vallásszabadság egy másik ilyen terület lett, ahol már nemcsak a vallások szabad gyakorlásáról volt szó, hanem arról is, hogy a családban a gyermekek kinek a vallását kövessék. Szinte a vallásháborúkkal egy időben megindult egy olyan irányzatnak a működése, amely kereste a békés megegyezést a felekezetek között. Ennek későbbi sok szempontból módosított változatát ökumenizmusnak nevezünk, és ennek célja az egységkeresés és az együttműködés lehetőségeinek a megtalálása és a gyakorlatba való átültetése.³⁴ A protestáns egyházak részéről az egyik említésre méltó esemény 1817-ben történt, amikor is a Nassau hercegségben egyesült a lutheránus és a kálvinista irányzat. Poroszországban 1830-ban ment végbe hasonló esemény.³⁵ Meg kell említeni egy cseh katolikus pap, August Hille nevét, aki a protestánsok katolikus egyházba való visszatérését tűzte ki célul. De szólhatunk Kőlcsey Ferencről is, aki szintén az újraegyesülés mellett foglalt állást.³⁶ Katolikus részről Guzmics Izidor nevét kell ismernünk, aki szintén a keresztény egységet akarta szolgálni. Érdekes, hogy az I. Vatikáni Zsinatra a nem katolikus keresztényeket is meghívta IX. Pius, azonban nem fogadták el a meghívást.³⁷ A pluralizmus hatása a hosszú 19. században még csak csírájában jelent meg. Azonban az ökumenizmus mozgalma elindított egy új gondolkodásmódot, amely majd a II. Vatikáni Zsinat során ölt testet a vallásközi párbeszédben és az ehhez szükséges jogi változások kialakulásakor.

A 19. század egyéb irányzatai

1864. december 8-án Szeplőtelen Fogantatás³⁸ ünnepén jelent meg a korábban már elítélt tanokat összefoglaló Syllabus, amely IX. Pius pápa különböző megnyilatkozásaiban, tanítói irataiban elítélt tévedéseknek a gyűjteménye.³⁹ Ebben 10 fejezet és 80 elítélt tétel azokat az állításokat fogalmazza meg, amelyeket különböző szellemi irányzatokhoz tartozók hangoztatnak és a végén történik meg mindezeknek az elítélése. E tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy az összes tételre kitérjek, csupán a jogi kodifikáció szempontjából érdekes két tételre koncentrálok.

A 19. elítélt tétel a következő: *„Az Egyház nem valódi és tökéletes, egészen szabad társaság, és nem rendelkezik saját és állandó jogokkal, amelyekkel isteni alapítója felruházta, hanem az államhatalom dolga meghatározni, melyek az Egyház jogai, és me-*

³⁴ Vö. KRÁNITZ MIHÁLY: *Együtt az úton*. SZIT, Budapest 2013. KRÁNITZ MIHÁLY: *Emlékezés és egységkeresés a reformáció 500. évfordulóján*. SZIT, Budapest, 2016. KRÁNITZ MIHÁLY: *Hidak a vallások felé*. SZIT, Budapest 2014. DOLHAI LAJOS: *Bevezetés az ökumenizmusba*. Jel kiadó, Budapest, 2012.

³⁵ DOLHAI LAJOS: *Bevezetés az ökumenizmusba*. Jel kiadó, Budapest, 2012. 40. p.

³⁶ KRÁNITZ MIHÁLY: *Emlékezés és egységkeresés a reformáció 500. évfordulóján*. SZIT, Budapest, 2016. 41. p.

³⁷ KRÁNITZ: i. m. 42. p.

³⁸ Sokan nem tudják, hogy az időzítés nem véletlen volt. A katolikus egyház a 19. században mindösszesen egy új dogmát mondott ki, ez éppen a szeplőtelen fogantatás dogmája volt. Eszerint az egyház a növekvő ateizmus és szekularizmus miatt egy olyan Márai-dogmát fogalmazott meg, aminek jelentőségét az adja, hogy egy transzcendens esemény csodája jelenik meg a megfogalmazott dogmában, mely szerint Isten már elve megóvta Máriát az áteredő büntől a fogantatása pillanatában. Ez mintegy válasz volt az evilági eszmék megjelenésére, amelyek kétségbe vonták a transzcendens létezését.

³⁹ Vö. <http://katolikus-honlap.freeweb.hu/060210/syllabus.htm>

lyek azok a keretek, amelyeken belül az Egyház ezeket a jogokat gyakorolni képes.”⁴⁰ A fenti tétel alapján az egyházi jog, mint olyan nem létezhetne. Az államnak vindikálják a tétel állítóit azt a jogot, hogy azok engedélyével lehet gyakorolni a „jog megalkotását”. A korabeli történelmi helyzetben az ezt a nézetet hangoztatók elsősorban az állam és az egyház közötti harc egyik állomásaként látták a kérdést. Megítélésem szerint a kérdés lényege abban rejlett, hogy elfogadja-e az államhatalom bármely országban azt, hogy egy olyan szervezet létezzon, amelynek jogi szabályozása saját és ez a szabályozás egy központi helyről, a pápai államból illetve később a Vatikánból indul ki. A kérdés annál is inkább lényeges volt, mert a kodifikáció Európa számos országában napirenden volt a 19. században és a egyháznak is erre kellett törekednie. Azok, akik a fenti tételt megfogalmazták, elsősorban liberális illetve baloldali gondolkodók, nyilván attól féltek, hogy a kodifikált joggal rendelkező egyház még erősebb lehet és a harc az állam és egyház között erősödhet. Meglátásom szerint az egyháznak elemi érdeke fűződött a kodifikáláshoz és ez csak pozitív eredményre vezetett ebben a küzdelemben.

Az 55. tétel a következőt mondja: „Az Egyházat az államtól és az államot az egyháztól szét kell választani.” Az egyház és állam szétválasztásának eszméje nem az egyház akaratából indult ki. A szétválasztással a középkori feudális társadalmat akarták megszüntetni e gondolat hirdetői. A probléma abból adódott, hogy mit értsünk szétválasztás alatt. Ha a szétválasztás két, a saját feladatát végző „jogi személy” létezésének elfogadására irányul, akkor azzal mind a két fél nyerhet. Itt azonban egy hatalmi harcról volt szó és ez nyilvánult meg az adott időszakban. Az elválasztás modelljei azóta már kialakultak Európa és világszerte. A hosszú 19. század azonban még nem hozott megnyugtató eredményt, így a pápa csak elítélni tudta, az azóta már a II. Vatikáni zsinat által is támogatott elválasztást és az együttműködésre került a hangsúly. „Az egyházat semmiképp sem szabad összetéveszteni feladatát és illetékességét tekintve a politikai közösséggel, nincs hozzáköve egyetlen politikai rendszerhez sem, az emberi személy transzcendenciájának jele és védelmezője. A politikai közösség és az egyház a maga területén egymástól független és autonóm. Bár más megindoklással, mindkettő ugyanannak az embernek személyes és társadalmi hivatását szolgálja. Ezt a szolgálatot mindenki javára annál jobban tudják végezni, minél jobban, minél nagyobb mértékben helyesen működnek együtt, figyelembe véve a helyi és időbeli körülményeket.”⁴¹ Ezzel a megfogalmazással szemben az I. Vatikáni Zsinat még egyház elleni támadást látott a szétválasztás tanát hirdető közösségek munkájában. Az adott korszak egy olyan szellemi háborúnak fogható fel, ahol az elválasztás egyszersmind az egyházi hatalom evilági dimenziójának a megszüntetésére irányul.

Összegzés

Évszázadokon keresztül a két kard elméletével is lehetett jellemezni azt a felfogást, amely a két hatalmi tényező különbözőségéről szólt: *auctoritas sacra pontificum et regalis potestas*, vagyis két hatalom, egy világi és egy egyházi kormányozza a világot.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Vö. *Gaudium et spes* dokumentum 2. 4. és 76. pontjai. In. Diósi István (szerk.): A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai. SZIT, Budapest 2007.

Később a 10-13. században kiéleződött a vetélkedés e két hatalmi tényező között. A 19. századra az elválasztás modellje alakult ki, amelyet azonban a szekularizmus, a pluralizmus és más, sok esetben az egyházi hatalom ellen támadó gondolatok készítettek elő. A hosszú 19. századot szellemi kavalkád jellemezte, amelyet számos aspektusból elemezhetünk. E rövid tanulmányban néhány szellemi irányzatnak az egyházi jogra gyakorolt hatását vizsgáltam, különösen az 1917-es CIC keletkezésére és a házasságjogban megnyilvánuló kérdésekre fókuszálva.

Befejezésül álljon itt Wlassics Gyula máig érvényes gondolata, aki a polgári házasságkötés bevezetésével valamint a némiképpen szekularizált közoktatás működésének elindulásával a 19. század végén nem egyház elleni támadást, hanem az egyházak erősödését várta: *„A vallás az embernek legegységibb java... Nézzünk bárhová, ahol a vallásszabadság fénye világít és melegít, mindenütt fokozódik a vallásos érzület... Azt hiszem, hogy ha ebben a hazában ez a törvényjavaslat törvényerőre emelkedik, és ha az egyház férfiai sem összetett kezekkel várják az államnak kényszerítő védelmét, hanem maguk dolgoznak és lelkük egész odaadásával, vallási ihletettséggel hozzálátnak legnemesebb hivatásuk komoly és nagy munkájához, akkor Magyarországon is nemzeti erény és becsületbe vágó dolog lesz a vallásosság.*⁴²

ISTVÁN NOVÁK

DIE GEISTIGEN TENDENZEN DES URSPRUNGES VON CODEX IURIS CANONICI 1917

(Zusammenfassung)

Die Vorlesung und die Studie handeln davon, dass diejenigen geistigen Tendenzen und Bewegungen im 19. Jahrhundert immer mehr stärker vorhanden sind, denen die Kirche besonders die katholische Kirche hat gegenübertreten müssen. Von diesen Bewegungen wurde die Denkweise der Kirche in zwei Richtungen bewogen. Die eine ist natürlich der Standpunkt der Verteidigung gewesen, dessen treffendes Beispiel das Erste Vatikanische Konzil war. Hier wurde massiv abgefasst, dass die Standpunkte gegen die Kirche und diejenigen Richtungen, auf die man baut, können die Zuneigung auf der Kirche nicht gewinnen. Die andere Richtung macht sich auf den Dialog auf, was besonders während dem Zweiten Vatikanischen Konzil und danach in der Kirche erscheint. Das lange 19. Jahrhundert wird durch die Verteidigung bestimmt. Das kodifizierte kirchliche Gesetzbuch, das zu Pfingsten 1918 in Kraft getreten ist, trägt auch die Verteidigung und die seelische und gesellschaftliche Kraft der Kirche. In meiner Doktorarbeit untersuche ich, was für eine Wirkung die drei hauptgeistlichen Richtungen in den 19. und 20. Jahrhunderten auf die Entwicklung des kirchlichen und weltlichen Ehegesetzes ausgeübt wird. In

⁴² Az ember, aki keresztyülvitte a polgári házasságot. <http://aktiv.origo.hu/tudomany/tarsadalom/20010531/azember.html> (2017.02.12.)

dieser Studie stelle ich bloß einige Aspekte der Richtung von Klerikalismus, Säkularismus und Pluralismus vor, auf das Ende des langen 19. Jahrhunderts, in erster Linie auf die Entstehung von CIC.

Der Klerikalismus bedeutet vor allem die starke Anwesenheit und die Haltung der Macht des kirchlichen Klerus. In vielen Fällen ist es ein pejoratives Wort, aber die Kirche zeigt in Wirklichkeit, dass sie gesellschaftliche und seelische Kraft hat, die durch die Kodifikation des Rechtes befestigt wird.

Der Säkularismus bedeutet, dass diejenigen Privilegien von dem westlichen Rechtssystem genommen werden, die das Kirchenrecht früher besaß. Ein ausgezeichnetes Beispiel ist die Einführung der weltlichen Ehe. Diejenige Anordnung, die verbietet, die kirchliche Ehe früher zu schließen als die weltliche ist die starke Manifestation einer säkularisierten Gesellschaft.

Der Pluralismus ist zu dieser Zeit noch weniger anwesend. Zumindest kann die Kirche mit der kirchlichen Konkurrenz auf solcher Ebene nicht umgehen, wie sie es auf dem Zweiten Vatikanischen Konzil und bei der Konstituierung des neuen Gesetzbuchs macht. In dieser Zeit macht sich die Bewegung von Ökumenismus auf den Weg auf, die zum Beispiel im Fall der religiösen Mischehen rechtlich zur praktischen Verwendung kommt.